

Samarbejde og modstand under besættelsen

H.O. Lange-Prisen 2002 til
samtidshistorikeren Hans Kirchhoff

*Af Erland Kolding Nielsen, direktør, Det
Kongelige Bibliotek*

Indledning: H.O. Lange-Prisen²

Det Kongelige Bibliotek og G.E.C. Gad uddeler for anden gang den ny forskningsformidlingspris, *H.O. Lange-Prisen*, opkaldt efter Det Kongelige Biblioteks navnkundige overbibliotekar 1901-1924. Prisen gives for år 2002 til en banebrydende dansk samtidshistoriker.

Der er mange forskningspriser, også i Danmark, men de har kvantitativt slagside til naturvidenskab, medicin og teknologi. Der er faktisk ikke ret mange inden for humaniora – uden for det snævert litterære – og heller ikke i samfundsvidenskab, når det kommer til stykket. På den måde ligner landskabet for forskningspriser nobelprisstrukturen en hel del.

Derfor har indstiftelsen af en dansk forskningspris inden for humaniora været en gammel ide, som Det Kongelige Bibliotek har haft i mange år, men som først fra 2001 i et samspil og dialog med bibliotekets hovedsponsor i disse år, G.E.C. Gads Fond, har kunnet realiseres. Som sagen udviklede sig, blev det ikke en traditionel *forskningspris* med vægt på ordets første led forskning. Ved nærmere eftertanke fandt vi, at det skulle være en *forskningsformidlingspris* med vægt på det midterste led formid-

ling, men naturligvis af forskning.

Der er ikke mange priser med hovedvægten på formidling. Den kendteste er vel Danmarks Radios Rosenkjær-Pris, der blev indstiftet i 1963. Det Kongelige Bibliotek finder det derfor naturligt ud fra institutionens opgaver som Danmarks Nationalbibliotek, ældste universitetsbibliotek og museum for bøger, litteratur og andre medier m.v. d.v.s både som en moderne forsknings- og kulturformidlingsinstitution og gammel humanistisk forskningsinstitution i sin egen ret at kunne være med til at hædre god forskningsformidling på dansk.

Derfor indstiftede vi „fra 2001 en årlig pris, der gives for fremragende formidling af forskning inden for de humanistiske eller samfundsvidenskabelige fag eller undtagelsesvist inden for naturvidenskab“³. “Prisen tildeles en person, en gruppe af personer, en institution el. lign., der gennem et enkelt værk, et livsværk, et kollektivt værk eller andre formidlingsformer har ydet en fremragende formidlingsindsats i Danmark af dansk eller udenlandsk forskning. Modtagerkredsen er ikke begrænset til forskere”. “Prisen uddeles hvert år d. 15. september på Diamantens fødselsdag eller nærmest følgende tirsdag”, d.v.s. i år i dag⁴.

Prismodtageren eller -ne udvælges af en priskomité på 9 sagkyndige, der tilsammen dækker et bredt fagligt spektrum og består af Det Kongelige Biblioteks forskningschef, afdelingscheferne for de 6 faglige samlingsafdelinger samt 2 medlemmer udpeget af G.E.C. Gad⁵. Priskomiteen skal indstille 3 sideordnede prismodtagerforslag til Det Kongelige Bibliotek og G.E.C. Gads direktører, der foretager det endelige valg blandt disse 3 muligheder.

Nomineringerne

Priskomiteen har i år indstillet tre kandidater, nævnt i alfabetisk orden med følgende begrundelser:

1. Forfatteren, dr. phil. **Niels Barfod** for værket *I unåde. Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen*⁶ "for hans eminente evne til at fravriste et magert kildemateriale en engageret og vedkommende historie, der peger ud over manden og tiden".

2. Lektor, dr. phil. **Hans Kirchhoff** for hans seneste bog *Samarbejde og modstand under besættelsen. En politisk historie*⁷, "der på fornem vis syntetiserer et livs beskæftigelse med forskning i besættelsestiden og demonstrerer, at historien ikke (kun) skrives af journalister. Det er forskningsformidling af højeste karat".

3. Forskningsstipendiat, dr. phil. **Bo Lidegaard** for biografien *Jens Otto Krag*⁸, "der ligesom hans disputats fra 1996 *I kongens navn – Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958* forener forsknings og formidling i et, for hans samfundsengagement, samt hans erklærede formål med sin historieforskning, nemlig at ville formidle bredt på et fagligt forsvarligt grundlag."

Det er med andre ord tre højlærde *doctores*, der her præsenterer meget betydelige værker, der alle repræsenterer det ypperste i den danske tradition for faglig forskningsformidling, og de er alle værdige til at modtage prisen. Det endelige valg var overordentlig svært og krævede en lang diskussion. De tre indstillede værker er alle velskrevne ud over det sædvanlige, men også meget forskellige, og hver har de deres særlige form og virkemidler. Udstyrmæssigt er de tillige meget forskellige. Barfods og

Lidegaards værker er flot illustreret, mens Kirchhoffs er puritansk til det yderste: helt uden illustrationer og tillige uden kommaer, hvilket gør dette værk lidt – og det ganske unødigt – vanskeligere at læse end de to andres.

Niels Barfods værk er endvidere særegent derved, at han egentlig har sat sig for at skrive én historie, men undervejs indser, at han i virkeligheden kan og må skrive en hel anden, således at det – trods titlen – bliver en dobbeltbiografi over ikke bare H.P. Rohde, men også hans sidste hustru Ina Rohde. Hans afdækning af hendes rolle og betydning for manden er en fascinerende fortælling. Dertil kommer, at i selve formidlingsformen fornægter *digteren* Barfod sig ikke. Den er ikke bare uhyre velskrevet, men hans leg med litterære former og stilfigurer er fascinerende, når først man har opdaget det.

Bo Lidegaards store biografi har allerede – delvis i modsætning til de 2 andre – fået så meget omtale og så mange kommentarer samt priser, at jeg næppe kan føje noget særligt til. Det skal blot være, at 3-lagsarkitekturen, som i det skjulte ofte disponerer den strengt kronologiske fremstilling, nemlig det personlige og lokale, det nationale og det internationale niveau, hænger glimrende sammen og virkelig bidrager til at se sammenhænge i Krags interesser og indsats.

Hans Kirchhoff

Den tredje af de nominerede priskandidater, Hans Kirchhoff, blev født i 1933 og er en af den håndfuld besættelsestidshistorikere i den store generation efter Jørgen Hæstrup, der både sammen – de andre er f.o.f. Henrik Nissen, Henning Poulsen og Aage Trommer – og hver især i enestående omfang har

Tildeling af årets H.O. Lange-Pris fandt sted i Dronningesalen med motiveringstale ved Erland Kolding Nielsen, direktør for Det Kongelige Bibliotek. (Foto: Det Kongelige Bibliotek).

præget udforskningen og formidlingen af besættelsens historie. I den store, definitive bibliografi med samme navn som Kirchhoffs seneste værk *Samarbejde og modstand*⁹, som Det Kongelige Bibliotek udsendte i dette forår, er Hans Kirchhoff topscorer blandt historikerne taget i videste udstrækning med 117 indførsler, avisartikler ikke medtalt¹⁰. Han er den mest produktive blandt mange produktive forskere i sin generation, sådan rent statistisk set¹¹. Og formidling udgør et vigtigt omdrejningspunkt.

Hans Kirchhoff begyndte egentligt sin forskerkarriere som forsknings-

formidler. Efter at være kommet ind i det nystiftede Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie - DNH - sammen med en gruppe af yngre historikere omkring Jørgen Hæstrup, var noget af det første, tre af dem gjorde, at udsende en *Besættelsestidens historie* i 1964 i Danmarks Radios populære serie af faglige grundbøger. De var tre om fremstillingen, der skulle afløse efterkrigstidens store og meget heterogene samleværker. Foruden Kirchhoff var det Henrik S. Nissen og dagens gæsteforelæser Henning Poulsen. De begyndte altså med en samlet formidlende fremstilling, længe før de store, delvis

banebrydende forskningsprojekter var gennemført. Det var der behov for på dette tidspunkt. Lige oveni kom *Besættelsens Hvem Hvad Hvor* i 1965, hvor Kirchhoff for det første var en af hovedredaktørerne og for det andet forfatter til et stort antal vigtige opslag. Forskningsformidleren Hans Kirchhoff havde hermed slået sit navn fast før forskeren Hans Kirchhoff. Det blev der så rådet bod på i de næste mange år, hvis ellers ordet ”bod” er det rette udtryk i denne sammenhæng.

Kirchhoff begyndte på en dybdepløjsning af et af de mest centrale vendepunkter i besættelsestidens historie, nemlig augustoprøret 1943; dets forudsætninger og baggrund, nationalt som lokalt og under samlet inddragelse af tysk besættelsespolitik og dansk samarbejds- politik. Dette omfattende projekt førte Kirchhoff tæt på mange forskellige aktører, kendte som ukendte, høj som lav, såvel den rigsbefuldmægtigede Werner Best som en dengang illegal kommunist som Poul Christensen, og vi fik nærgående og præcise karakteristikker af en hel del af dem. En person som Werner Best har i øvrigt optaget Kirchhoff i flere omgange siden¹². Det samme gælder Erik Scavenius¹³. Men inden projekt ”augustoprøret” kunne afsluttes, måtte forskeren Kirchhoff ud på den store provinsturne, en turne strækkende sig over adskillige sæsoner, der begyndte i 1969 med besøg i både Vendsyssel¹⁴ og Svendborg¹⁵, 1971 fulgt af Bogense, Assens, Fåborg og Kerteminde¹⁶, og to år senere var det Middelfart og Nyborg¹⁷; i alle tilfælde resulterede rejserne i publicerede case-studier i oprørets historie på lokalt plan med inddragelse af alle typer tilgængeligt kildemateriale. 1979 kunne han så præsentere sin disputats i hovedstaden med yderligere case-studies og en syntese over

hele forløbet af augustoprøret, alt sammen kogt ned til bare små 1.200 sider, fordelt på tre bind med hovedtitlen *Augustoprøret 1943* og – karakteristisk nok – hele 3 undertitler: *Samarbejdspolitikens fald. Forudsætninger og forløb. En studie i kollaboration og modstand*. Værket repræsenterer en imponerende forskningsindsats både i bredden og dybden og vil blive stående som et af de absolutte hovedværker i dansk besættelsestidslitteratur. Der er meget mere at hente, end titlen angiver. Forskningsformidleren Kirchhoff sørgede naturligvis påfølgende i 1985¹⁸ for at få udgivet en kildesamling om hovedtemaer i besættelsestidshistorien, hvor augustoprøret indtager en central plads.

Der blev også tid til udgivelse af flere aktørerindringer, bl.a. Poul Christensens (1976)¹⁹ og K.H. Kofoeds (1979)²⁰, alt mens der i talrige artikler i fagtidsskrifter og aviser løbende blev taget stilling til aktuel debat om besættelsestiden²¹. En del af disse indlæg blev publiceret samlet i 1987 som *Kamp eller tilpasning. Politikerne og modstanden 1940-45*, naturligvis nybearbejdet og med henvisninger. Kirchhoff har aldrig hverken som forsker eller forskningsformidler gjort sig selv opgaven let.

Det gælder også det projekt, som han sammen med kollegerne Aage Trommer og Henning Poulsen publicerede i 1989 i to bind, *Den 2. verdenskrig*, der på knapt 700 sider formidlede den seneste europæiske forskning om anden verdenskrig til et dansk publikum²². Værket har vist sin kvalitet og slidstyrke ved at komme i en ny etbinds-udgave i dette efterår.

Oven i dette kommer gennem årene medvirken ved talrige radio- og TV-udsendelser og som fagkonsulent ved andre²³. Der har ikke været det

medie – før internettet – Hans Kirchhoff ikke har formidlet sin og andres forskning på.

De seneste år

Hans Kirchhoff hviler ikke på laurbærrene og er i modsætning til så mange andre ikke blevet mindre produktiv med årene. Sammen med Aage Trommer udsendte han således i 2001 den store kildesamling om et forkæret emne "*Vor Kamp vil vokse og styrkes!*" *Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44* på 658 sider.

Den foreløbige slutsten, hans formidlingsmæssige *magnum opus*, er det til prisen indstillede værk *Samarbejde og modstand under besættelsen*, en total gennemarbejdning og reformulering af artikler og vigtige temaer, der har optaget ham igennem et langt liv, samtidig med, at værket er skrevet ind i den aktuelle debat og brug af historien. Lad mig citere den indledende passage fra forordet: „Gode kolleger fortæller mig, at besættelsens store tema om samarbejde eller modstand er *yt*, at forskningen står ved skillevejen mod en udtørring, og at den kun kan overleve ved at fokusere på andre spørgsmål som menneskerettigheder og europæisering, der er *in* i dag. Jeg er ikke enig og mener også, at den voldsomme mediedebat om samarbejdspolitikken i disse år dementerer dommen. Som jeg ser det, er det vigtigere end nogensinde, nu da besættelsesgenerationen er ved at dø ud, at historikerne blander sig i en diskussion, der så ofte får karakter af et ahistorisk angreb på samarbejdslinien og en overfladisk omfavelse af modstandssynspunktet, som nu er blevet gratis efter Murens fald. Nærværende bog kan ses som et bidrag til en sådan nødvendig historicering.“

Jeg vil gerne i denne forbindelse medgive, at jeg er en stor beundrer – ikke bare fagligt, men også i formen – af Hans Kirchhoff. Når man er faghistoriker med et nogenlunde kendskab til perioden og forskningen, kan man se, hvad der ligger bag dette værk, såvel på makro- som på mikroplanet, hvor omhyggeligt forskningens resultater er sammenfattet og vejjet, hvor velovervejede karakteristikker og domme er formuleret. Årtiers lærdom og tankevirkomhed er her nedfældet i en virkelig syntese. Enhver yngre historiker og journalist gør vel i at læse, hvad Kirchhoff her har skrevet og ment, før de selv tager fat, hvis de vil tages alvorligt, og værket er velegnet til at skærpe sit intellekt på ikke mindst som studerende. Med genbrug af et citat fra forordet til den bibliografi, Det Kongelige Bibliotek udsendte samtidig, overført til Kirchhoffs syntese: „Besættelsestidsbibliografien (læs: syntesen) hører efter undertegnedes opfattelse hjemme på enhver samtidshistorikers, journalists eller debattørs skrivebord, ikke bare på nettet. Jeg tror, at mange efter at have stiftet bekendtskab med den vil spørge sig selv om, hvordan de hidtil har kunnet undvære den. Brugen af besættelsestidens historie til nutidige formål viser også, at mange heller ikke har kunnet det“.

Men Kirchhoff er – lige så lidt som hans kolleger – færdige med deres indsats i formidlingens tjeneste²⁴. D. 15. november udkommer *Gads Besættelsestidsleksikon* (ca. 700 ss.), et helt nyt leksikon under redaktion af Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, som har samlet 50 besættelsestidshistorikere om sig for at løse denne store formidlingsopgave. Kirchhoff har ikke bare som redaktør, men også som forfatter sat sit

stærke præg på dette værk. Han skriver her bl.a. en lang række af de centrale politiske opslag, der som alt andet til dette opslagsværk er nybearbejdede eller helt nyskrevne.

De formidlingsinitiativer, der engagerede den unge Kirchhoff, optager således fremdeles den ældre Kirchhoff og med samme kraft. Kirchhoff forener i sig i sjælden grad den krævende forsker og lærer og den givende forskningsformidler på højt niveau. Han betydning ses også af det kæmpemæssige festskrift, han og Henrik S. Nissen fik i fællesskab af kolleger og elever på 65-årsdagen for fire år siden²⁵.

Afslutning

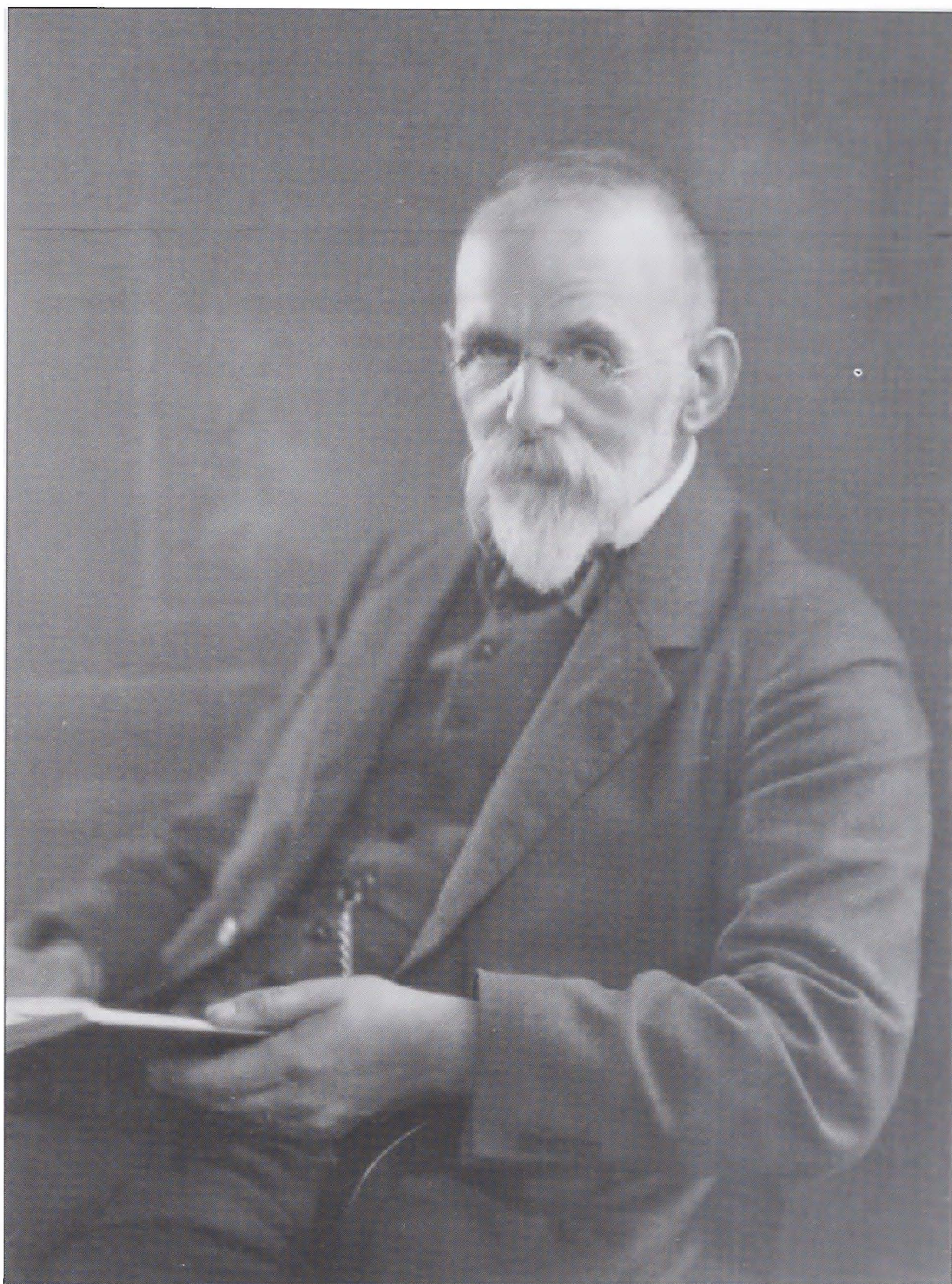
I anledning af H.O. Lange-Prisen 2002 og i anledning af de tre store værker, syntese, bibliografi og leksikon – samt to andre, der også er på vej i dette efterår – og som Det Kongelige Bibliotek på mange måder har begge hænder med i tilblivelsen af, vil biblioteket både i foråret og efteråret 2003 arrangere en serie foredrag, debatter og seminarer om besættelsestiden for både fagfolk og en bredere offentlighed. Da det er et vilkår for modtagelse af H.O. Lange-Prisen, at „prismodtageren forpligter sig til at afholde et antal offentlige foredrag på Det Kongelige Bibliotek inden for sit område efter nærmere aftale“²⁶, vil Hans Kirchhoff naturligvis spille en fremtrædende rolle i denne sammenhæng.

Det er Det Kongelige Bibliotek og G. E. C. Gad en stor glæde og ære at kunne overrække den anden H.O. Lange-Pris på kr. 50.000 til Hans Kirchhoff for hans seneste værk som den foreløbige slutsten på et meget betydeligt og engageret livsværk som samtidshistoriker.

Noter:

- ¹ Let bearbejdet udgave af forfatterens motiveringstale ved uddelingen af den anden H.O. Lange-Pris d. 17. september 2002 i Dronningesalen på Det Kongelige Bibliotek.
- ² Se nærmere Erland Kolding Nielsen: „H.O. Lange-Prisen – en ny forskningsformidlingspris“, *Magasin*, 15. årg. nr. 1, 2002, ss. 5-8.
- ³ Statutter for H. O. Lange-Prisen, Det Kongelige Biblioteks og G. E. C. Gads Forskningsformidlingspris, § 1.
- ⁴ Statutter, hhv. § 2 og 4.
- ⁵ Komiteen har 2002 bestået af professor, dr. theol. Holger Bernt Hansen, næstformand i Gads Fond, chefredaktør Marianne Moring, forskningschef, dr. phil. John T. Lauridsen, der har været komiteens formand, og lederen af Danske Afdeling, førstebibliotekar, dr. phil. Grethe Jacobsen, af Håndskriftafdelingen, overarkivar Ivan Boserup, af Musikafdelingen, førstebibliotekar Niels Krabbe, af Kort- og Billedafdelingen, førstebibliotekar Ingrid Fischer Jonge, af Orientalisk og Judaistisk Afdeling, førstebibliotekar Stig T. Rasmussen og af Universitetsbiblioteksafdelingen, førstebibliotekar Charlotte Rohde.
- ⁶ Gyldendal, 2001, 457 ss. Ill.
- ⁷ Odense Universitetsforlag, 2001, 367 ss.
- ⁸ Bd. 1-2. Gyldendal, 2001-02, 1.590 ss. Ill.
- ⁹ LAURIDSEN, John T.: *Samarbejde og modstand*. Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En bibliografi. Museum Tusulanums Forlag, 2002.
- ¹⁰ En betydelig del af disse er bibliograferet i:

- „Hans Kirchhoffs og Henrik S. Nissens skriftlige arbejder“, i: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998. Red. af Henrik Dethlefsen & Henrik Lundbak. Museum Tusulanums Forlag, 1998, s. 846f.
- ¹¹ Se: „Hans Kirchhoffs og Henrik S. Nissens skriftlige arbejder“, i: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*. 1998, ss. 839-60.
- ¹² Se bl.a.: „Best-Scavenius-alliancen – et skæbnefællesskab“, i: *Konflikt & Samarbejde*. Festskrift til Carl-Axel Gemzell. Red. af Carsten Due-Nielsen, Hans Kirchhoff, Karl Christian Lammers og Torsten Nybom. 1993, ss. 183-205.
- ¹³ Se: „Thorvald Knudsen. Samtaler med Scavenius“, *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, 34, 1995, ss. 265-310, og „Erik Scavenius – landsforræder eller patriot?“, i: *Mennesker, politik og besættelse*. Fire biografiske skitser. Red. af Niels Wium Olesen. Esbjerg, 1996, ss. 10-49.
- ¹⁴ „Augustoprøret i Vendsyssel“, *Historie*, ny rk. 8, 1969, ss. 173-224.
- ¹⁵ „Oprøret i Svendborg august 1943“, *Fynske Årbøger* 1969, ss. 130-73.
- ¹⁶ „Bogense, Assens, Fåborg og Kerteminde august 1943. Fire studier i det fynske oprørs historie“, *Fynske Årbøger* 1971, ss. 139-71.
- ¹⁷ „Strejkerne i Middelfart og Nyborg august 1943. En komparation“, *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, 1973, ss. 57-81.
- ¹⁸ *Tilpasning – protest eller modstand 1940-45*. Hovedtemaer i besættelsens historie belyst ved kilder. 1985, 147 s.
- ¹⁹ Christensen, Poul: *Afen illegals erindringer*. 1976, 8+152 s.
- ²⁰ *K.H. Kofoeds erindringer*. Århus, 1979, 561 s.
- ²¹ Se de i note 10-11 anførte fortegnelser.
- ²² Kirchhoffs bidrag: „Hitlers Europa“, bd. 1, ss. 233-322; „Den civile modstand i Europa“, bd. 2, ss. 165-83; „Den militære modstand i Europa“, sst., ss. 184-205.
- ²³ Se Jesper Groth: „Hans Kirchhoffs og Henrik S. Nissens medvirken ved radio- og TV-produktioner“, i: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*. 1998, ss. 861/70-75.
- ²⁴ Se interview med Hans Kirchhoff i anledning af prisoverrækkelsen i *Politiken* d.18. sept. 2002.
- ²⁵ *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998. Red. af Henrik Dethlefsen & Henrik Lundbak. Museum Tusulanums Forlag, 1998, 911 ss. III.
- ²⁶ Statutter, § 6.

Tirsdag den 17. september 2002 blev H.O. Lange-Prisen, som er en forskningsformidlingspris, uddelt for anden gang. Prisen har navn efter Det Kongelige Biblioteks navnkundige overbibliotekar 1901-1924, Hans Ostenfeldt Lange (1863-1943). (Foto: Det Kongelige Bibliotek, Billedsamlingen).